

El Vallès en el Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

Ponències
Anuari del
Centre d'Estudis
de Granollers
2009

67

Resum: *L'any 2005 es va aprovar a Catalunya la Llei del paisatge. Aquesta legislació permet l'elaboració dels catàlegs de paisatge, uns instruments que han de possibilitar la incorporació del paisatge al planejament territorial i urbanístic i a les polítiques sectorials. Es tracta d'una eina nova, pionera en l'àmbit europeu i que pretén identificar els paisatges que hi ha al país i quins valors tenen, així com determinar quins factors explicatius hi ha darrere de cadascun d'ells. Alhora, els catàlegs fan possible conèixer l'evolució del paisatge en funció de les actuals dinàmiques econòmiques, socials i ambientals, i també establir uns escenaris de futur. A més a més, inclouen una part propositiva, de manera que defineixen objectius de qualitat pactats socialment i de quina forma aquests objectius, a través d'accions i mesures específiques, es duren a la pràctica. Aquesta ponència presenta aquest nou instrument i explica quina aplicació se n'ha fet en el cas concret del Vallès, d'acord amb el Catàleg de paisatge en elaboració per a l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona.*

1. Introducció

Catalunya gaudeix d'una gran riquesa i diversitat de paisatges, de les més elevades del continent europeu. Ara bé, en les darreres dècades els paisatges de Catalunya s'han modificat com mai i aquesta transformació no ha comportat, en general, una millora de la qualitat dels paisatges, sinó més aviat el contrari. Alhora, durant aquest període de temps s'ha produït al nostre país un evident allunyament, una mena de ruptura, entre la societat i el seu entorn viscut, és a dir, el seu paisatge; fins al punt que una part significativa de la societat s'ha tornat insensible als valors del paisatge.

En el cas del Vallès, les transformacions territorials de l'últim mig segle són evidents, cosa que planteja unes innegables conseqüències paisatgístiques. Tal com es veurà més endavant, s'ha passat d'una contrada fortament dominada per les trames rurals i en què hi havia una consciència del paisatge arrelada en aquesta dominància

(manifestada en la poesia, la literatura popular, la pintura, etc.) a un territori metropolità, àmpliament urbanitzat i protagonitzat per infraestructures i extensions residencials, industrials, logístiques, comercials, etc. Aquestes fortes dinàmiques imperants han provocat una pèrdua dels referents paisatgístics comarcals, en la mesura que la imatge del paisatge tradicional segueix força present col·lectivament, però el paisatge «ja no és així». El neguit per la distància entre el món de la memòria (dels records, de les referències viscudes...) i el món real ha donat lloc a una renovada consciència del paisatge vallesà, manifestada en multitud de flancs i fins i tot en forma de campanyes reivindicatives i manifestacions (Paül, 2008). Aquesta consciència permet matisar localment, en clau vallesana, la insensibilitat social general que s'observa a Catalunya respecte als valors del paisatge. Ara bé, no es pot perdre de vista que les transformacions materials del paisatge són, com s'ha dit, tan fortes a escala del Vallès com al conjunt de Catalunya.

La Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge (d'ara en endavant, Llei del paisatge), nascuda en bona mesura amb l'objectiu de redreçar aquestes dinàmiques, crea els catàlegs de paisatge com a nous instruments per a la introducció d'objectius paisatgístics en el planejament territorial a Catalunya, així com en les polítiques sectorials. S'adopten, d'aquesta manera, els principis i les estratègies d'acció que estableix el Conveni europeu del paisatge promogut pel Consell d'Europa,¹ el qual insta tots els estats europeus a identificar els seus paisatges, avaluar-ne l'estat i definir objectius de qualitat paisatgística que orientin les polítiques públiques que incideixen en el territori.

L'Observatori del Paisatge de Catalunya,² tot assumint el repte d'incrementar el coneixement que la societat catalana té dels seus paisatges i de donar suport a l'aplicació a Catalunya del Conveni europeu del paisatge, és l'ens responsable de l'elaboració del Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona, que abasta els paisatges del Vallès. Els catàlegs neixen en un moment en què resulta vital implantar una nova cultura de l'ordenació territorial basada en la gestió prudent i sostenible dels recursos naturals, en un tractament nou i imaginatiu del sòl no urbanitzable i del paisatge en el seu conjunt, i en una nova forma de govern i de gestió del territori basada en el diàleg i la concertació social.

¹ Conveni adoptat pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa el 19 de juliol de 2000 i signat el 20 d'octubre de 2000 per divuit països durant una conferència ministerial a Florència. El Parlament va adherir-s'hi el 20 de desembre de 2000 a través de la Resolució 364/Vl.

² <<http://www.catpaisatge.net>>

Imatge 1. Al Vallès, com arreu de Catalunya, l'expansió de la taca urbana ha estat intensa les darreres dècades. A la imatge, les noves edificacions de Sabadell ocupen antics camps de secà, abandonats però encara amb uns ametllers condemnats. Fotografia de Valerià Paül (10-03-2005).

2. Els catàlegs de paisatge, una eina per introduir el paisatge en la planificació territorial

El Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona, i en general tots els catàlegs de paisatge de Catalunya, són un instrument per protegir, gestionar i ordenar el paisatge des de la perspectiva del planejament territorial. El seu principal objectiu és contribuir a la incorporació del paisatge en els plans territorials parcials³ que elabora el Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, a través de les directrius

³ D'acord amb la Llei 23/1983, del 21 de novembre, de política territorial, els plans territorials despleguen el Pla territorial general de Catalunya en àmbits territorials inferiors al conjunt del país. Per la praxi desplegada en les legislatures VII i VIII, els plans territorials se centren en tres aspectes territorials bàsics d'anàlisi, diagnòstic i disposicions propositives: sistema d'espais oberts, sistema d'assentaments urbans i sistema d'infraestructures de mobilitat.

del paisatge,⁴ però també en els plans directors territorials i en els urbanístics, així com en els plans sectorials que impulsa el mateix govern. La incorporació de la variable paisatgística en els plans territorials parcials és fonamental, sobretot pel fet de situar-se, jeràrquicament, per sobre del planejament urbanístic municipal. Els catàlegs són alhora de gran utilitat en el desenvolupament d'altres polítiques i estratègies de caràcter sectorial lligades al paisatge (conservació de la natura, agricultura, indústria, infraestructures de transport, cultura o turisme), així com per a la sensibilització de la societat catalana sobre el paisatge i els valors ambientals, culturals i estètics.

Els catàlegs de paisatge constitueixen uns documents al servei de la societat, que alhora permeten una decisió pública documentada en matèria de paisatge. No són un mer inventari d'elements, espais o valors, tal com podria suggerir el seu nom. Són molt més que això. Més aviat actuen com a eines que permeten conèixer com és el paisatge dels diferents àmbits territorials catalans i, alhora, determinar quins valors presenta. També possibiliten determinar els factors que hi ha darrere d'un determinat tipus de paisatge, així com analitzar-ne l'evolució en funció de les actuals dinàmiques econòmiques, socials i ambientals i, finalment, defineixen quin tipus de paisatge es desitja col·lectivament i quin és el full de ruta que ha de permetre caminar cap a aquesta aspiració social. Els catàlegs, per tant, aporten informació de gran interès sobre tots els paisatges catalans, i contribueixen d'aquesta manera a definir i aplicar a Catalunya una nova política de paisatge, que ha de comptar amb la connivència i participació activa dels agents socials que intervenen en el territori.

2.1. Àmbit d'aplicació del Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona

Com s'ha dit, els catàlegs de paisatge de Catalunya es conceben normativament com unes eines que han de permetre integrar el paisatge en el planejament territorial, sobretot en els plans territorials parcials. És per aquest motiu que el seu abast territorial

⁴ Les directrius del paisatge són, tal com estableix la Llei del paisatge, el conjunt de normes i recomanacions que, per tal d'assolir els objectius de qualitat establerts en els catàlegs, s'incorporen normativament al planejament territorial i es tenen presents en les actuacions amb incidència sobre el paisatge.

es correspon amb el de cadascun dels set àmbits d'aplicació dels plans territorials parcials segons la legislació catalana (lleis 1/1995 i 24/2001): Alt Pirineu i Aran, Comarques Centrals, Camp de Tarragona, Terres de Lleida, Regió Metropolitana de Barcelona, Comarques Gironines i Terres de l'Ebre. Mentre el Parlament no es pronunciï en una direcció diferent, els set àmbits vigents són el marc de referència de la política de paisatge.

Imatge 2. Àmbit d'aplicació dels catàlegs de paisatge.

D'acord amb aquest marc legal, l'àmbit d'aplicació del Catàleg de la Regió Metropolitana de Barcelona és constituït per les comarques de l'Alt Penedès, el Baix Llobregat, el Barcelonès, el Garraf, el Maresme, el Vallès Occidental i el Vallès Oriental.

2.2. Alguns criteris que regeixen l'elaboració dels catàlegs

El paisatge s'entén en tot catàleg com la fesomia d'un territori amb tots els seus elements naturals i antròpics, i alhora els sentiments, les percepcions i les emocions que hi estan associats. Per tant, el paisatge és concebut per la seva dimensió material (un indret transformat per l'acció antròpica, que conseqüentment és un producte social i cultural) i, a la vegada, per la intangible (espiritual, simbòlica, connotativa, perceptiva, etc.).

D'altra banda, seguint els principis de l'esmentat Conveni europeu del paisatge, tot catàleg va més enllà de l'estricta protecció dels paisatges. D'aquesta manera, centra les seves propostes en la gestió i ordenació, que és el principal repte que tenen actualment

molts paisatges, sobretot els més degradats. Això significa que no es persegueix la immutabilitat dels paisatges, sinó més aviat la defensa d'uns valors que no han de desaparèixer amb l'evolució de cada territori.

Una altra de les característiques bàsiques del catàleg de paisatge és que no està concebut com una suma d'inventaris de diversos espais d'interès paisatgístic d'un àmbit territorial donat basant-se en llur singularitat o excepcionalitat, sinó que els resultats s'apliquen al conjunt del territori català. Aquest matís és important perquè deixa clar que el catàleg no atén només aquells paisatges amb uns determinats valors escènics, harmònics o ecològics, sinó que abasta tot tipus de paisatge i no exclou cap part del territori, cosa que inclou aquelles que tenen un menor grau de protecció o atenció. Analitza també, doncs, els espais marginals i degradats, els quotidians –com per exemple els paisatges de les àrees comercials o els espais industrials– o els conformats per infraestructures i equipaments (aeroports, grans nusos de comunicació, naus industrials, benzineres...). L'abast és, doncs, global, i va des dels espais naturals fins als urbans, passant pels rurals i periurbans, així com les aigües interiors i marítimes.

Finalment, tot catàleg integra la consulta i participació pública com a eina per a la implicació de la societat en la gestió i planificació del paisatge. La seva importància també rau en el fet que és a través del procés participatiu que es poden detectar els factors de caràcter perceptiu, identitari i intangible del paisatge –cas del sentit d'un lloc, per exemple–, factors que difícilment s'identificarien exclusivament des del treball de tècnics especialitzats. Els diversos mecanismes de consulta pública⁵ utilitzats al llarg de tot el procés d'elaboració dels catàlegs de paisatge de Catalunya han estat estudis d'opinió, consultes a través del web de l'Observatori, sessions informatives i tallers de discussió, així com debats amb experts i agents del paisatge.

⁵ Aquests instruments han comptat amb el suport i l'experiència de la Direcció General de Participació Ciutadana del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació Ciutadana de la Generalitat de Catalunya.

Imatge 3. Mostra de part de la consulta del Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona utilitzant el web de l'Observatori del Paisatge.

2.3. Continguts

La Llei del paisatge estableix els continguts mínims que ha d'incorporar el Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona i, en general, els set catàlegs de paisatge de Catalunya:

- a) L'inventari dels valors paisatgístics presents a la seva àrea.
- b) L'enumeració de les activitats i els processos que incideixen o han incidit de manera més notòria en la configuració actual del paisatge.
- c) L'assenyalament dels principals recorreguts i espais dels quals es percep el paisatge.
- d) La delimitació de les unitats de paisatge, enteses com a àrees estructuralment, funcionalment i/o visualment coherents sobre les quals pot recaure un règim diferenciat de protecció, gestió o ordenació.

e) La definició dels objectius de qualitat paisatgística per a cada unitat de paisatge. Aquests objectius han d'expressar les aspiracions de la col·lectivitat pel que fa a les característiques paisatgístiques del seu entorn.

f) La proposta de mesures i accions necessàries per assolir els objectius de qualitat paisatgística.

3. Elaboració i aprovació dels catàlegs. El cas de la Regió Metropolitana de Barcelona

El Decret 343/2006, de 19 de setembre, pel qual es desenvolupa la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge, i es regulen els estudis i informes d'impacte i integració paisatgística (d'ara en endavant, Decret de desenvolupament), assigna a l'Observatori del Paisatge de Catalunya la tasca d'elaborar els set catàlegs de paisatge de Catalunya.

Per dur a terme els catàlegs de paisatge, l'Observatori estableix convenis amb grups de recerca de les universitats catalanes, els quals conformen equips de treball interdisciplinaris formats per especialistes en els àmbits de l'anàlisi, la gestió i la intervenció en el paisatge, així com la planificació territorial i urbanística. En el cas de la Regió Metropolitana de Barcelona, l'equip tècnic està conformat per especialistes dirigits pel Dr. Joaquim Sabaté, catedràtic d'Urbanisme de la Universitat Politècnica de Catalunya. L'equip tècnic compta, també, amb especialistes en sistemes de participació pública i social que han desenvolupat diversos mecanismes de consulta als agents i la població en general sobre la percepció dels paisatges (vegeu apartats 2.2 i 6). Aquesta fórmula diversifica i enriqueix les visions del paisatge. L'Observatori del Paisatge dirigeix, coordina i supervisa el desenvolupament dels treballs.

El Decret de desenvolupament estableix que els catàlegs del paisatge han de ser aprovats amb caràcter previ per la Direcció General d'Arquitectura i Paisatge del Departament de Política Territorial i Obres Públiques. L'acord d'aprovació definitiva del catàleg correspon al conseller o consellera de Política Territorial i Obres Públiques, després d'un procés d'informació pública. L'aprovació dels catàlegs de paisatge els converteix en una eina d'ús públic per a la societat i de referència obligada per a qualsevol iniciativa pública que tingui incidència sobre el paisatge.

Taula 1. Estat del procés d'elaboració i aprovació dels catàlegs de paisatge de Catalunya (febrer de 2010)					
	Direcció i coordinació	Elaboració	Presentació al DPTOP	Aprovació inicial (DPTOP)	Aprovació definitiva (DPTOP)
Alt Pirineu i Aran	Observatori del Paisatge	Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)			
Camp de Tarragona	Observatori del Paisatge	Universitat Rovira i Virgili (URV) i Universitat de Girona (UdG)	Maig de 2007	30-07-2008	
Comarques Centrals	Observatori del Paisatge	Universitat de Barcelona (UB)			
Comarques Gironines	Observatori del Paisatge	Universitat de Girona (UdG) i Universitat Politècnica de Catalunya (UPC)	Febrer de 2010		
Regió Metropolitana de Barcelona	Observatori del Paisatge	Universitat Politècnica de Catalunya (UPC)			
Terres de Lleida	Observatori del Paisatge	Universitat de Lleida (UdL) i Universitat Politècnica de Catalunya (UPC)	Febrer de 2007	27-11-2007	10-09-2008
Terres de l'Ebre	Observatori del Paisatge	Consortori de Serveis (CODE) i Universitat Rovira i Virgili (URV)	Juliol de 2009	9-11-2009	

Font: Observatori del Paisatge de Catalunya.

4. Breus apunts metodològics

Els catàlegs de paisatge representen una eina nova que té molt pocs precedents a escala internacional, per bé que a Europa hi ha una important base de coneixement en aquest aspecte. Un cop l'Observatori del Paisatge va rebre l'encàrrec de la Generalitat de Catalunya d'elaborar els catàlegs de paisatge, aquest ens va formular-se internament algunes preguntes: com han de ser els catàlegs de paisatge? A quina escala de treball s'han de realitzar? Quins valors s'han d'identificar? Com s'avaluen els paisatges? Com es posa a un mateix nivell els elements naturals, culturals i perceptius del paisatge? Què són els objectius de qualitat paisatgística? I la que sembla la principal pregunta: com s'han de traduir els objectius de qualitat paisatgística en directrius útils per al planejament territorial i urbanístic?

Aquests dubtes, sumats al caràcter innovador de l'eina i a la seva transcendència en la planificació territorial a Catalunya, van impulsar l'Observatori del Paisatge a preparar un prototipus de catàleg de paisatge⁶ que estableix un marc comú de treball per elaborar els set catàlegs de paisatge d'una forma coherent i coordinada. Aquest document, confegit d'una manera semblant a les *guidelines* d'origen anglosaxó, va ser posat a la consideració de més de setanta institucions, grups de recerca i experts en paisatge per tal d'obtenir el màxim consens sobre els continguts.⁷ La seva versió definitiva, de Nogué i Sala (2006), és del mes de maig d'aquell any.

Imatge 4. Prototipus de catàleg de paisatge.

⁶ El *Prototipus de catàleg de paisatge* pot descarregar-se del web de l'Observatori del Paisatge.

⁷ L'experiència assolida en els treballs continus d'elaboració dels set catàlegs de paisatge, així com l'intercanvi amb altres experiències europees semblants, contribueixen a ajustar i actualitzar permanentment la metodologia del *Prototipus de catàleg de paisatge* per tal d'adeuar-la als objectius que es persegueixen.

5. Els paisatges de Catalunya

L'elaboració del Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona i dels sis àmbits restants ha permès obtenir, per primera vegada, el mapa de les unitats de paisatge de Catalunya, un mapa que es pot anomenar «dels paisatges catalans». Es tracta d'un exercici que encara no s'havia efectuat. Amb cent trenta-cinc paisatges, el mapa palesa la gran diversitat i riquesa de paisatges de casa nostra, que constitueixen un patrimoni de primer ordre. Les unitats de paisatge són les àrees que tenen un mateix caràcter paisatgístic, és a dir, caracteritzades per un conjunt d'elements que li confereixen una idiosincràsia diferenciada de la resta del territori i contribueixen a fer que un paisatge sigui diferent de l'altre (i no millor o pitjor).⁸

Els cent trenta-cinc paisatges identificats s'han obtingut a través de l'anàlisi de molts factors i de la seva interacció: el clima, la combinació de formes del relleu (muntanyes, valls, planes...), la vegetació, els usos del sòl (cultius, zones urbanitzades, boscos de ribera...), l'organització de l'espai, el patrimoni, la mil·lenària activitat humana sobre el territori (camins, estructures paisatgístiques seculares i modernes...), la percepció (textura, colors, formes, visibilitats...), les dinàmiques paisatgístiques existents, o les relacions que s'estableixen entre la població i el seu paisatge, que difícilment es poden identificar amb la simple superposició de capes cartogràfiques (proximitat, vincles emocionals, sentiment de pertinença...), entre molts altres factors. Sigui com vulgui, la definició de les unitats de paisatge ha tingut en compte la continuïtat paisatgística que es produeix a través dels límits administratius entre els set àmbits. I és que en molts casos aquesta delimitació no es correspon amb motius paisatgístics.

Amb la voluntat d'apropar més els paisatges a la població, aquests han estat denominats a partir del reconeixement popular més habitual, després del procés de consulta pública i participació ciutadana. Moianès, Horta de Pinyana, Vall Baixa del Llobregat, Conca de Tremp, Valls d'Olot... són topònims ben arrelats entre la població i que pertanyen a la memòria col·lectiva. Cadascun d'aquests paisatges, com els d'arreu, és exclusiu, senzillament

⁸ Una de les principals referències a Europa en aquest sentit és el mapa que l'antiga Countryside Agency (actualment Natural England) va elaborar l'any 1996 i que van anomenar *Character of England* ('Caràcter d'Anglaterra').

Imatge 5. Mapa de les unitats de paisatge de Catalunya (pendent d'aprovació).

perquè les ciutats i les seves perifèries, els mosaics agroforestals, la vegetació, l'arquitectura, els noms de cada lloc, les olors, els sons, el tacte o altres impressions sensorials configuren paisatges que són característics de cada indret –i d'enlloc més.

6. Les unitats de paisatge del Vallès en el Catàleg de paisatge metropolità: caracterització i apunts reflexius

En el moment d'iniciar-se l'elaboració del Catàleg de paisatge metropolità, el segon semestre de 2007, un dels primers exercicis que es va afrontar va ser la confecció d'una proposta de treball de mapa d'unitats de paisatge de l'àmbit territorial d'estudi. Aquesta primera proposta es va fer de forma interna en el si de l'equip de treball, a través de la contraposició i la cerca de similituds entre

Taula 2. Resultats de la consulta de participació de 2008 aplicats a les unitats de paisatge del Vallès			
Unitat	%*	%**	Principals observacions (tria)
Sant Llorenç del Munt, l'Obac i el Cairat	91	77	- Treure'n el Cairat. - Afegir-hi els cingles de Gallifa.
Moianès	50	90	- Incloure-hi la part de les Comarques Centrals. ¹⁰
Cingles de Bertí i Gallifa	65	83	- Segmentar Bertí i Gallifa. - Ajustar els límits entre aquesta unitat i Moianès.
Montseny	67	100	- Incloure-hi la part de les Comarques Centrals i de la regió de Girona.
Xaragalls del Vallès	56	67	- Incloure-la a la Plana del Vallès. - Anomenar-la Serres Interiors del Vallès.
Plana del Vallès	90	93	- Distingir entre dues o tres unitats (oriental/occidental, nord/sud, etc.). - Incloure-hi Xaragalls i/o Baix Montseny. - Anomenar-la, simplement, Vallès.
Baix Montseny	85	97	- Incloure-hi més àmbit, tot sostraint-lo a la Plana del Vallès.
Collserola	63	97	- Incloure-hi sectors perimetrals inclosos en el Pla especial i en l'Estudi de mesures addicionals de protecció.
Serra de Marina	91	87	- Ampliar-la. - Anomenar-la Serralada Litoral o Serralada de Marina.

* Percentatge de participants a favor dels límits de la unitat.

** Percentatge de participants a favor del nom de la unitat.

Font: elaboració pròpia a partir d'Observatori del Paisatge (2009).

¹⁰ Van produir-se moltes intervencions en aquest sentit, però convé tenir en compte que el Moianès és òbviament una unitat de paisatge també inclosa en el Catàleg de paisatge de les Comarques Centrals, on té més extensió que no pas en l'àmbit metropolità. El fet que els mapes que figuressin en el web només continguessin el sector adscrit a la Regió Metropolitana podia induir a equívoc. Així, sembla que el fet que només el 50% dels participants acceptessin els límits de la unitat no respon al fet que no s'acceptés la proposta, sinó a un malentès.

esbossos ideats pels diferents membres del grup. Va ser sotmesa posteriorment a consideració d'experts externs a l'equip, fet que va permetre afinar moltes de les idees prèvies. Poc després, es van tenir molt en compte les propostes concretes sorgides en el marc de les sessions informatives i els tallers participatius de final de 2007 (Terrassa, 19-11 i 15-12; Sitges, 20-11 i 1-12; Mataró, 21-11 i 1-12; i Barcelona, 22-11 i 15-12).

Totes aquestes són les principals fonts del mapa d'unitats de paisatge que finalment s'ha obtingut i amb què s'ha treballat la resta del procés. La consulta de participació del paisatge desenvolupada en el web de l'Observatori del Paisatge del 23 de juny al 31 d'octubre de 2008 va servir per matisar la divisió, tot i que els resultats d'aquesta consulta han validat la proposta d'unitats en la mesura que majoritàriament els qui hi han participat han donat per bona tant llur delimitació i extensió com llur denominació.

En primer terme, convé dir que en aquesta ponència s'entén per Vallès la suma dels àmbits comarcals aprovats el 1936 com a Vallès Occidental i Vallès Oriental a partir dels treballs de la Ponència de la divisió territorial de primers de la dècada de 1930 (amb l'únic canvi, mitjançant Llei 3/1990, que Caldes de Montbui ha passat del Vallès Occidental a l'Oriental). Per tant, es tracta d'una divisió administrativa i no pas paisatgística. De fet, llevat d'un petit sector en què coincideixen la línia de demarcació comarcal i d'unitats de paisatge (entre el Baix Montseny i la Serra de Marina), la resta de la delimitació comarcal no concorre amb la d'unitats de paisatge. A més, i tal com és sabut, l'actual Vallès Oriental inclou un ampli sector d'una comarca percebuda des de fa segles —però en canvi no reconeguda com a tal, per bé que amb successius esforços des del territori per assolir l'estatus comarcal oficial: el Moianès. El Catàleg, entenent que el Moianès presenta una transcendència paisatgística, ha establert que constitueix una unitat de paisatge que va més enllà del Vallès Oriental oficial i té una àmplia superfície a les Comarques Centrals. S'hi farà referència més endavant amb més detall.

Al territori del Vallès hi ha nou unitats de paisatge. Només una d'aquestes és exclusiva —la Plana del Vallès—, mentre que les altres vuit són més o menys compartides amb comarques administratives veïnes, de manera que tenen una disposició perimetral respecte a la unitat central. La Plana del Vallès es troba al bell mig i la resta

d'unitats la rodegen. Tot seguit s'expliquen les diferents unitats i les raons que van portar a considerar-les com a tals, i se'n fa una caracterització succincta.

6.1. La Plana del Vallès

82

La Plana del Vallès és la unitat de paisatge més gran de les del Catàleg de la Regió Metropolitana, amb gairebé 53.000 ha, i una de les més grans de Catalunya. Es correspon amb el sector més planer del tram de la Depressió prelitoral comprès entre els rius Tordera i Llobregat. En aquest sentit, fonamentalment és la part de la conca del Besòs que drena la Depressió prelitoral (inclou un petit sector de la del Llobregat a la ciutat de Terrassa). Es caracteritza perquè constitueix una plana ondulada de petites carenes i valls

Ponències

Imatge 7. La característica bàsica del paisatge de la Plana del Vallès és la seva disposició enfonsada respecte als voltants, encabit com queda aquest tram de la Depressió prelitoral entre les serralades litoral i prelitoral. Imatge de la Plana del Vallès coberta de boira des de la Mola. Fotografia de Valerià Pauil (04-02-2004).

que està urbanitzada per franges, seguint principalment les valls fluvials dels diferents tributaris del Besòs (Ripoll, riera de Caldes, Tenes, Congost, etc.) i els principals eixos de comunicació. Hi dominen per tant grans superfícies residencials i polígons industrials i logístics, que alternen amb peces agrícoles i retalls forestals, els quals se situen a les parts més elevades de la plana —les carenes que separen unes valls de les altres.

Durant l'elaboració de la proposta d'unitats, els debats es van produir, d'una banda, sobre la conveniència de segmentar aquesta unitat de la Plana del Vallès en dues o més possibles unitats. De l'altra, també es va plantejar si s'esqueia diferenciar-la de dos altres segments de la Depressió prelitoral amb què presenta contigüitat física i que finalment es va optar per considerar unitats a part: els Xaragalls del Vallès i el Baix Montseny.

Existia l'opció d'establir una diferenciació entre la plana vallesana més oriental —pretesament menys urbanitzada— i la plana més occidental —més urbanitzada—, diferenciació que més o menys vindria a coincidir amb la delimitació entre les comarques administratives actuals. Tanmateix, va semblar que es tractava d'una diferenciació poc operativa en la mesura que la dinàmica general d'intrusió urbana es pot comprovar arreu, per bé que en els sectors més orientals (sobretot al terme municipal de les Franqueses) resta encara una bossa no urbanitzada prou considerable. De fet, els treballs recents sobre el Vallès —per exemple l'anàlisi de Serracant i Oficina Tècnica de l'ADENC (2008) o de Cortina i Gordi (2006) en clau de vies verdes— tendeixen a interpretar la plana vallesana com un tot i establir com a caràcter paisatgístic determinant la morfologia ondulada de la plana, que no revela només una successió topogràfica sinó també una disposició de bandes successives urbanitzades i no urbanitzades. Aquesta morfologia es comprova tant al costat oriental com a l'occidental. D'altra banda, no es pot perdre de vista que la distinció administrativa actual entre el Vallès Oriental i l'Occidental respon fonamentalment a la divisòria d'àrees de mercat de la dècada de 1930 (Burgueño, 2003a), un aspecte geogràfic que, tot i que important des del punt de vista territorial, és intranscendent a efectes paisatgístics.

Una altra opció per dividir la unitat de paisatge de la Plana del Vallès hauria estat repartir-la entre una unitat del fons de la conca fluvial, molt urbanitzada i corresponent a un continu urbà que aniria de Rubí a més enllà de Granollers, incloent Sant Cugat, Cerdanyola,

Sabadell, Terrassa o Mollet, oposada als sectors de piemont de la Serralada prelitoral a occident i tramuntana del fons de la conca del Besòs, menys urbanitzats (una mena d'arc que aniria des de Matedepera i Sentmenat i fins més enllà de les Franqueses). Aquesta és la configuració de Galobart (1982) en el seu dia, que distingia entre la «plana industrial» —el primer àmbit— i les «planes rurals» —el segon—, però avui dia sembla poc vigent en la mesura que tota la plana ja s'ha de considerar «industrial» —en la terminologia de Galobart— o, més ben dit, sotmesa a la urbanització.

En definitiva, sembla escaient, i això ha estat confirmat per la participació ciutadana (taula 2), que la Plana del Vallès s'entengui com un tot. En un altre ordre de coses, convé referir-se amb un cert deteniment a les raons que han motivat distingir entre la Plana i les unitats laterals dels Xaragalls del Vallès i del Baix Montseny, cosa que es fa en el punt següent.

6.2. Els Xaragalls del Vallès i el Baix Montseny, els marges de la Plana del Vallès

Dues són les raons principals per entendre els **Xaragalls del Vallès** com una unitat de paisatge pròpia. D'una banda, constitueixen una àrea singular, característica enfront de la Plana, a causa de la seva morfologia molt alterosa. Tot i que a la Plana del Vallès es produeix una successió de valls i carenes, l'aparença general és suau i endreçada i a grans trets les valls i les carenes són sectors força amplis. En canvi, als Xaragalls del Vallès dominen profundes barrancades, que alternen amb carenes en forma d'esquena d'ase, de manera que la successió topogràfica és molt intensa i l'aparença general de la unitat és molt contrastada i laberíntica. D'altra banda, la cobertura agrària que a la Plana del Vallès té una importància notable, als Xaragalls pràcticament desapareix i té característiques marginals, ja que les vinyes que no fa ni mig segle havien dominat arreu s'han abandonat pràcticament del tot (Paül, 2006: 522). Ultra la cobertura forestal dominant, adquireixen protagonisme especial les urbanitzacions, que tenen gran importància en el paisatge. A més, els Xaragalls són el sector de la Depressió prelitoral corresponent al Vallès que bascula cap al Llobregat, sobretot les conques de les rieres de les Arenes i de Gaià (o Morral del Molí, en el tram final). Aquest fet individualitza força bé el sector enfront de la Plana del Vallès estricta.

En el cas dels Xaragalls, bona part del debat va estar en la denominació de l'àrea, atesa la manca d'un topònim per referir-se al conjunt de l'àmbit; moltes de les carenes de l'àrea tenen un topònim de serra (Martines, Oleguera, Pèlac, etc.), però tots tenen un abast local. *Xaragalls*, tot i ser un neotopònim, sembla que resumeix raonablement bé el caràcter del paisatge, i en aquest sentit és denotatiu d'una identitat paisatgística peculiar.

Imatge 8. Un dels potents xaragalls dels Xaragalls del Vallès: la riera de Gaià a les proximitats d'Ullastrell, al tram entre Can Cabassa i les Ribes Blaves. En aquest sector la riera és alhora el camí romeu de Barcelona a Montserrat. Fotografia de Valerià Paül (04-09-2006).

Al seu torn, el **Baix Montseny** és el marge oriental de la Plana del Vallès. També s'ha decidit individualitzar-lo com una unitat de paisatge a part, basant-se en dues raons: la matriu forestal i el caràcter rural dominant. A més a més, semblava que convenia reconèixer el fet que des del punt de vista perceptiu existeix una

forta consciència de la individualitat de l'àmbit. Una consciència que de fet és present en testimonis històrics: Francisco de Zamora, quan al final del segle XVIII passa per Collsabadell, al terme de Llinars, diu que es troba en «la divisoria natural del territorio del Vallés y montaña, o de los corregimientos de Gerona y Mataró» (Zamora 1785-1789 [ed. 1973]: 290). També és una consciència que es troba en el sentir popular, que recull que el coll de Trentapasses (a prop de Collsabadell), entre els termes de Vallgorguina i Llinars, és un llinar entre dos àmbits diferenciats. Finalment, no va passar per alt que el Baix Montseny és —com el Moianès— una de les «altres comarques» no reconegudes, en encertada expressió de Jesús Burgueño, cosa que du implícita tota una càrrega connotativa associada de generació de discursos territorials, amb un fort contingut paisatgístic.¹¹

6.3. Les unitats de paisatge de les serralades Litoral i Prelitoral. El Moianès

Si el tram vallesà de la depressió Prelitoral s'ha dividit en tres unitats, les altres cinc unitats de paisatge del Vallès es corresponen amb la serralada Prelitoral i amb la Litoral (el Moianès, la novena unitat paisatgística vallesana d'acord amb la divisió territorial vigent, forma part de la Depressió central). En aquests casos de les serralades, el debat s'ha produït sobre quantes unitats implantar i on fixar-ne els límits.

Pel que fa al tram vallesà de la serralada Litoral, l'opció escollida ha consistit a considerar que forma una sola unitat, des de la Tordera i fins al Besòs, que s'ha anomenat **Serra de Marina**. La proposta de considerar-la com un tot i no distingir entre diferents subconjunts que s'hi podrien arribar a identificar de forma primmirada (Montnegre, Corredor, Sant Mateu, Séllecs, Conreria, etc.) ha tingut una àmplia acceptació si es té en compte els resultats expressats en la taula 2. Convé dir que es va descartar la denominació «serralada Litoral» per a aquesta unitat, que algú proposava en la participació pública, atès l'equívoc que es podria generar entre aquesta unitat i el conjunt de la serralada (estesa des del Garraf fins a l'Empordà). D'altra banda, va semblar que era millor anomenar-la *serra*, i no *serralada*, atès que una serralada és,

¹¹ Per a més informació sobre aquest àmbit comarcal, vegeu l'entrada «Vallès Oriental (Sant Celoni)» de Burgueño (2003a: 179-180).

segons el diccionari de la llengua de l'Institut d'Estudis Catalans, un «vast conjunt de muntanyes que forma generalment un sistema més llarg que ample i que manté una alineació estructural i morfològica». Vasta és la serralada Litoral, però la Serra de Marina té un caràcter més reduït.

87

Imatge 9. Instantània llançada des del sector del bosc de Séllecs de la Serra de Marina (a la zona entre Örius i la Roca) mirant cap a la plana vallesana, amb la inconfusible silueta del Tagamanent, ja al Montseny, a l'horitzó. En un primer pla, els vessants obacs de la serra de Marina, amb presència residual de conreus, però amb una matriu dominant forestal. Fotografia de Valerià Paül (02-06-2005).

Entre el Besòs i el Llobregat, la unitat de paisatge de Collserola ha rebut també un ampli suport, tot i que molts participants en la consulta pública consideren que s'hauria d'ampliar en petits sectors dels seus marges per motius de protecció de l'àmbit a efectes urbanístics. Atès que Collserola és una muntanya molt pressionada i tensionada —constitueix, de fet, la muntanya central metropolitana, rodejada completament de zones urbanitzades i infraestructures, tal com profèticament els germans Rubió i Tudurí (1932) van anunciar ja fa més de 75 anys—, la qüestió dels límits duta a l'escala de detall té un alt potencial conflictiu.

D'acord amb el criteri de l'equip redactor, el límit entre la unitat de Collserola i les altres unitats s'ha establert allà on desapareixia el caràcter forestal o agrari de l'espai, d'una banda, i començava la dominància urbanitzada, de l'altra. Aquest criteri no ha tingut en compte en cap cas el planejament urbanístic vigent, especialment enrevessat en tot l'entorn de Collserola, amb delimitacions del Pla general metropolità de 1976, de l'espai d'interès natural reconegut pel PEIN de 1992, del Pla especial de protecció de 1987, del Pla territorial parcial aprovat inicialment el maig de 2009 o del Projecte de decret de declaració del parc natural de la Serra de Collserola publicat al DOGC el desembre de 2009 (entre d'altres), que són poc o gens coincidents.

Imatge 10. Aspecte de Collserola des de la carena que separa el Vallès del Barcelonès, mirant cap al primer, amb la plana vallesana al fons. Es tracta de la muntanya metropolitana per excel·lència, que a la part obaga (vallesana) presenta una cobertura forestal densa, mentre que al solell (barceloní) domina una brolla oberta. Fotografia de Valerià Paül (02-04-2004).

Quant a la serralada Prelitoral corresponent al Vallès, els debats van ser molt més intensos que no pas a la serralada Litoral. S'havia optat inicialment per distingir entre tres grans conjunts (Sant Llorenç del Munt i Serra de l'Obac, Cingles de Bertí i Montseny) i finalment no se'n va considerar cap més per raons d'escala. Es van caracteritzar

de forma genèrica i, a partir de la identitat bàsica de cadascuna de les unitats i a través d'un treball de camp, es van anar afinant els límits de manera successiva. Vet aquí els descriptors genèrics de totes tres que es van redactar com a part del procés de treball intern de l'equip i que després van figurar en bona mesura com a enunciats generals del web de participació pública:

—**Sant Llorenç del Munt, l'Obac i el Cairat:** paisatge abrupte, d'un rocam conglomerat vermellós, que forma uns cims arrodonits característics. Hi predomina el bosc, amb algunes extensions cremades, actualment amb matollar. La major part del territori és protegit, tot i que hi ha algunes urbanitzacions importants.

—**Cingles de Bertí i Gallifa:** paisatge de cingleres calcàries, amb gresos vermells intercalats, molt visible des de la plana vallesana. S'hi presenten des de zones amb roca nua fins a zones molt forestades, generalment amb pinedes. A peu de cinglera s'han construït nombroses urbanitzacions. Al bell mig, a la zona més enlairada, hi ha Sant Miquel del Fai, un indret amb molta anomenada.

—**Montseny:** massís dominant de la serralada Prelitoral, amb cims destacats com ara el turó de l'Home (1.706 m), i que es caracteritza pel relleu abrupte i les frondoses boscúries, amb vegetació de muntanya mediterrània humida i centreeuropea, com ara les fagedes i castanyedes. Al cor del massís les poblacions i urbanitzacions són escasses.

En aquestes tres unitats es va fer un seguit de tries operatives per atribuir els diferents àmbits que tenien una assignació més difícil. Les opcions escollides són probablement discutibles, però es van anar justificant de manera raonada. Així, per exemple, la serra del Cairat (culminada per Sant Salvador de les Espases) es va atribuir a Sant Llorenç del Munt i l'Obac —i no a Montserrat—, entre altres motius perquè la unitat de Montserrat es va restringir al relleu montserratí característic; d'aquesta manera, i de forma força lògica, es va fixar el límit entre Sant Llorenç, l'Obac i Cairat, d'una banda, i Montserrat, de l'altra, al riu Llobregat. També altament dubitatives van ser decisions com ara unir els Cingles de Gallifa i Bertí en una sola unitat (malgrat les seves evidents diferències morfològiques) o bé establir els límits precisos entre aquesta darrera unitat, el Moianès i la de Sant Llorenç. Convé dir que la línia demarcadora entre els Cingles de Bertí, d'una banda, i el Montseny, de l'altra, es

va fixar al Congost. De fet va existir durant força temps el dubte de si crear una unitat de paisatge autònoma per al Congost, una opció que finalment es va desdenyar.

Imatge 11. Als peus del mas de l'Ullar es troba el profund engorjat del torrent de Puigfred, al cor dels Cingles de Bertí, al camí entre el llogarret de Bertí i Riells del Fai. El contrast entre el muntanyam i el piemont, ja a la Plana del Vallès, és aquí molt marcat. Fotografia de Valerià Paül (27-09-2008).

Finalment, el **Moianès** és un sector molt distintiu en el conjunt del panorama paisatgístic administrativament vallesà.¹² Es va caracteritzar com un altiplà elevat que mira vers la Catalunya Central, amb petits pobles i masies aïllades, on predomina el conreu cerealista, especialment a la plana central, mentre que a la perifèria hi ha boscúries humides d'alzines, roures i pi roig que alternen amb

¹¹ A banda de la veu relativa al Moianès de Burgueño (2003a: 165-166), en què apareixen alguns arguments de caràcter paisatgístic, és interessant llegir el comentari sobre una excursió de la Societat Catalana de Geografia el 2002 al Moianès, en què s'al·ludeix continuament a un argumentari paisatgístic associat a la reivindicació comarcal (Burgueño, 2003b). De la nostra part, es va plantejar la idoneïtat d'establir una unitat de paisatge específic per al Moianès, en aquell cas basada en raons agràries, a Paül *et al.* (2006).

conreus herbacis i alguna urbanització. Aquesta definició es feia pensant no només en el sector vallesà, sinó sobretot en el sector contigu que el Catàleg de paisatge de les Comarques Centrals ha de treballar per la seva banda. Va plantejar força dubtes la delimitació del Moianès amb la resta de les unitats metropolitanes, però com en les altres ocasions, es va optar per una tria operativa basada en atributs de tipus topogràfic i de cobertures del sòl, tria que es va concretar mitjançant treball de camp.

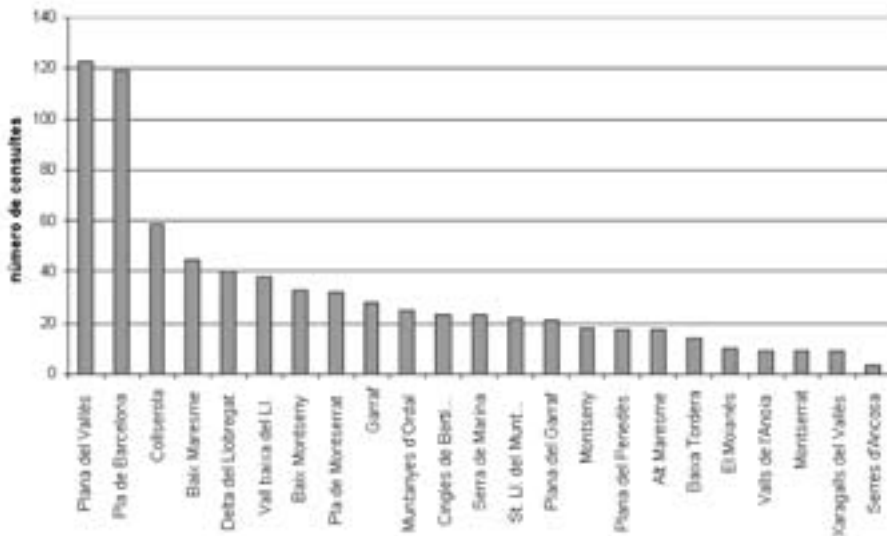
Imatge 12. Panoràmica de l'altiplà del Moianès des de la rodalia de Castellterçol: zona planera elevada, protagonitzada per la convivència dels camps de conreu amb les bosquíries, que s'insereix ja dins de la Depressió Central. Fotografia de Valerià Paül (11-04-2009).

7. El paisatge de la Plana del Vallès a través de la fitxa del Catàleg de paisatge

Tal com s'ha dit més amunt, per a cadascuna de les unitats de paisatge definides en el Catàleg de paisatge s'elabora una fitxa (imatge 6). Com a mostra del tractament desenvolupat, s'explica a continuació la fitxa corresponent a la Plana del Vallès. Probable-

ment és la que presenta més interès per a una audiència vallesana, atès que es tracta del seu àmbit de residència i del seu entorn habitual. D'aquí que s'esculli per exemplificar la feina feta. Aquí se'n fa una breu descripció que sistematitza els continguts dels diferents apartats que s'han elaborat. El text complet serà accessible en el moment que es produeixin les passes administratives suara referides. La confecció de la fitxa a càrrec de l'equip redactor es va produir el primer trimestre de 2009, amb informació de base generada fonamentalment l'any 2008.

Cal apuntar, d'altra banda, que es tracta de la unitat que va rebre un nombre més alt de consultes durant el període oficial de participació pública en el web de totes les que formen la Regió Metropolitana de Barcelona, per sobre de la unitat en què es troba la capital (el Pla de Barcelona) (imatge 13). La forta participació en el cas de la Plana del Vallès evidencia una alta consciència popular d'estima per aquest paisatge i també un notable grau de mobilització al territori per participar en el procés. En tot cas, aquesta taxa de participació tan elevada en aquesta unitat reforça la necessitat d'exposar aquí la seva fitxa; d'altra banda, és evident que afegeix un plus de responsabilitat als seus continguts.

Imatge 13. Nombre de consultes per unitats durant el període oficial de participació pública (23-06 / 31-10-2008). Font: Observatori del Paisatge (2009: 18).

La fitxa de la unitat de paisatge de la Plana del Vallès, com les de la resta d'unitats de paisatge, conté la informació següent: elements que constitueixen el paisatge, evolució històrica del paisatge, paisatge actual, expressió artística del paisatge, valors en el paisatge, principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge, dinàmica actual del paisatge, impactes i riscos, descripció de la possible evolució de la unitat del paisatge, avaluació del paisatge i objectius de qualitat paisatgística.

7.1. Elements que constitueixen el paisatge

En aquest apartat es presenten els principals elements i factors que conformen el paisatge de la unitat. Pel que fa al clima, convé subratllar el fenomen de les inversions tèrmiques hivernals (i les consegüents boires) com a característica distintiva d'aquest paisatge. Quant a la litologia i geomorfologia, la Plana del Vallès constitueix un fragment concret d'una extensa fossa tectònica (la Depressió Prelitoral Catalana), dominada per dipòsits sedimentaris del terciari i del quaternari. En el punt de la xarxa hidrogràfica, el riu Besòs és el protagonista de la unitat en la mesura que drena la pràctica totalitat dels espais que s'hi atribueixen.

En referència a la vegetació i els usos del sòl, cal dir que la presència de rodals de vegetació és marginal —poc més del 20% de la unitat—, tot i que en quatre sectors força grans arriben a ser localment importants: l'entorn del turó de Can Camps i la serra de Galliners; la zona del riu Tort i el torrent de Colobrers, al nord-est de Sabadell; sectors de carena que queden entre la vall del Tenes i la de la riera de Caldes, al nord de Gallecs; i la banda més oriental de la unitat, on hi ha força boscos en municipis com ara les Franqueses, Cardedeu, els dos Vilamajor, etc. Quant a la fauna, destaca —com en el cas de la vegetació— el fet d'estar totalment transformada per l'acció antròpica.

Les infraestructures vallesanes s'agrupen en tres grans components: les d'estructuració interna comarcal, les que tenen a veure amb la funció de pas que té tot el corredor prelitoral català i, en tercer lloc, les infraestructures degudes al trànsit metropolità, aquestes darreres amb origen o destinació a Barcelona i fonamentalment radials respecte a aquesta ciutat. Al seu torn, els assentaments s'estructuren en diversos nivells:

—Les dues grans ciutats vallesanes, amb una grandària pràcticament idèntica, de poc més de 200.000 habitants: Terrassa i Sabadell.

—Les ciutats en contacte o molt a la vora de Collserola, les tessitures de les quals responen en gran mesura a l'expansió de Barcelona i, per tant, a les dinàmiques de desconcentració metropolitana sobrevingudes les darreres dècades: Sant Cugat del Vallès, Rubí, Cerdanyola del Vallès, Mollet del Vallès, Ripollet, etc.

—Granollers, la qual té una lògica, com Terrassa o Sabadell, més autònoma respecte a Barcelona, tot i que ara per ara totes tres constitueixen una mena de segona corona que, d'altra banda, permet que es pugui parlar globalment d'una estructura policèntrica de l'àrea metropolitana barcelonina.

—Diversos municipis a la vora de les tres grans ciutats vallesanes són en realitat un mateix continu urbà, de manera que s'han generat diverses conurbacions que tenen una rellevància superficial notable en el paisatge de la plana. És el cas de les Franqueses del Vallès (Corró d'Avall) i Canovelles amb Granollers; o de Barberà del Vallès, Sant Quirze del Vallès i Badia del Vallès amb Sabadell.

—Una densa xarxa de poblacions de dimensions mitjanes que graviten cap a Barcelona i alhora cap a les tres grans ciutats vallesanes esmentades. Destaca tot l'eix de la riera de Caldes, en què els diversos municipis han anat creixent fins a unir-se físicament, de manera que algun ha assolit una grandària demogràfica notable: Santa Perpètua de Mogoda, Palau-solità i Plegamans o Caldes de Montbui. En paral·lel l'eix del Tenes també presenta una sèrie de poblacions unides o pràcticament contigües: Lliçà de Vall, Lliçà d'Amunt, Santa Eulàlia de Ronçana i l'Ametlla del Vallès. Al cantó més oriental de la plana, Cardedeu i Llinars del Vallès són poblacions distintives de grandària considerable.

—Al voltant de 10.000 habitants se situen la resta de poblacions de la plana vallesana no esmentades fins ara, tot i que una els supera àmpliament: Castellar del Vallès, ciutat molt relacionada amb Sabadell, tot i que sense contigüitat física.

—Com a municipis petits en termes demogràfics, només es troba Cànoves i Samalús, d'aparença molt rural, amb la majoria de la població en urbanitzacions a l'antic terme de Cànoves, mentre que Samalús manté un poblament disseminat agrari.

Imatge 14. Cardedeu, una de les principals localitats del Vallès més oriental. A diferència d'altres poblacions de la comarca, manté una aparença de nucli compacte i no ha format creixements continus amb localitats properes que hagin donat lloc a coalescència de trames urbanes contigües. Fotografia de Valerià Paül (29-08-2006).

7.2. Evolució històrica del paisatge

Quatre són els períodes històrics més rellevants des del punt de vista del paisatge: la romanització, el prefeudalisme i el feudalisme, la industrialització i la revolució dels transports (amb conseqüències tant en els elements urbans com en els rurals del paisatge) i, en darrer terme, la urbanització general de la plana i l'extensió recent de la xarxa d'infraestructures. En aquest punt, convé insistir en la idea que es tracta d'una fitxa del paisatge, i no d'un tractat d'història comarcal, de manera que se seleccionen les èpoques més significatives per a una comprensió del paisatge de l'àmbit i s'expliquen de forma breu, sense que s'escaigui aprofundir de forma enciclopèdica en la qüestió.

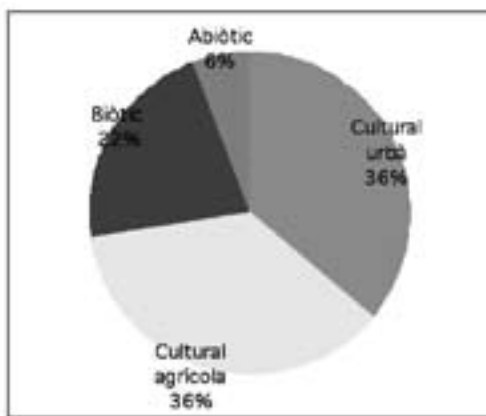
Imatge 15. Nombroses explotacions agràries de la Plana del Vallès, en especial al cantó més oriental, segueixen estant orientades a la ramaderia bovina per a la producció de llet, una orientació que prové de l'inici del segle XX i que té a veure amb la inserció plena de l'agricultura vallesana en el mercat barceloní (així com en l'extensió del consum de llet a les ciutats, que es produeix precisament en aquell moment). A la imatge, vaques frisones a les Franqueses del Vallès. Fotografia de Valerià Paül (07-04-2005).

7.3. Paisatge actual

A criteri de l'equip redactor, la caracterització del paisatge actual del conjunt de l'àmbit territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona i de cadascuna de les unitats delimitades es va dur a terme a través de la metodologia A-B-C. Aquesta metodologia es basa en la distinció entre tres menes de components: de naturalesa mineral o abiòtica (A), de naturalesa vegetal o biòtica (B) i de naturalesa antròpica o cultural (C). Aquesta aproximació neix en el marc del Pla insular d'ordenació de Tenerife de final de la dècada de 1990 i s'aplica en diversos plans posteriors (Sabaté i Vera, 2008). Per a cadascun dels components (A, B i C), es distingeix un nombre considerablement alt de classes i, mitjançant successives

lectures, les classes s'agrupen en conjunts. Si combinem tots els conjunts de classe corresponents als tres components, s'obté una rica diversitat paisatgística. La manifestació visual de cadascuna de les combinacions permet interpretar força bé el paisatge d'un territori. La categoria C se subdivideix en cultural urbà (Cu) i cultural agrícola (Ca)

En el cas de la Plana del Vallès, es produeix un domini absolut de la categoria C, per bé que els dos blocs de components culturals del paisatge, l'urbà i l'agrari, tenen una importància numèrica molt similar d'acord amb les dades de 2002 (imatge 16). Ara bé, és segur que l'«equilibri» que el 2002 mantenien tots dos a l'entorn de la xifra del 36% de recobriment del sòl per a cada component s'ha modificat a favor de les zones urbanes i, correlativament, el component agrícola s'ha retret.

Imatge 16. Distribució actual (2002) dels components A, B i C a la unitat del paisatge de la Plana del Vallès. Elaboració de l'equip redactor a partir de les dades dels mapes de *Classificació dels usos del sòl a Catalunya* del Departament de Medi Ambient i Habitatge.

En el component cultural urbà, dominen les urbanitzacions de baixa densitat, tipologia urbana protagonista de la vall del riu Tenes i de la conca del Mogent. També les zones industrials i comercials tenen una gran presència superficial, sobretot a la vall de la riera de Caldes i tot al llarg de l'eix de la B-30 o AP-7. En tercer terme, tenen gran importància dins del component urbà els nuclis urbans compactes de la comarca, amb una extensió superficial molt més important al cantó occidental de la comarca que no pas a l'oriental. Finalment,

les infraestructures també presenten un recobriment notable. En el component cultural agrari, la dominància pràcticament absoluta és dels camps de secà cerealista. Al seu torn, el component forestal es redueix als quatre grans sectors ja esmentats més amunt i a diversos petits retalls escampats per la unitat. El component abiòtic, a diferència d'altres unitats del Catàleg, és insignificant.

7.4. Expressió artística del paisatge

D'acord amb una recerca prèvia efectuada sobre aquest tema en particular, en la fitxa de paisatge s'assumeix que la Plana del Vallès és un territori amb una imatge particular força consolidada i socialment estesa, que enalteix uns determinats atributs, sobretot de caràcter rural, del territori vallesà (Paül, 2008). Els antecedents de l'actual imatge del paisatge —i per tant de la seva expressió artística— es troben en el segle XIX, quan es consoliden les descripcions d'autors (com ara Francesc Maspons o Joan Cadevall) que fan referència a un paisatge rural, caracteritzat per una agricultura puixant, i conformat per una suau ondulació que s'estructura en valls i carenes, imatge que és en la base d'idees territorials i paisatgístiques posteriors, com les Vies Verdes al Vallès (vegeu apartat 7.6). Aquesta darrera imatge sorgeix en un moment en què el Vallès estava deixant de ser rural i agrari per esdevenir urbà i industrial. És una imatge, per tant, pròpia d'una reacció nostàlgica, però en tot cas és la representació que es consolida i que es transmet. L'expressió artística més genuïna de la Plana del Vallès, doncs, en serà sempre deutora.

Pau Vila és capaç de sintetitzar aquestes imatges anteriors i de donar lloc a una imatge coherent del paisatge vallesà arrelada en arguments geogràfics (Tort, 2004). El missatge d'aquest eminent geògraf és contundent: l'agricultura triomfa a la Plana. La morfologia ondulada del terreny té un recobriment superficial concret que la caracteritza, i aquest recobriment és, precisament, agrícola. En una comarca que ja té una evident faç industrial al primer terç del segle XX, Pau Vila enalteix l'agricultura com a identitat paisatgística. Aquesta expressió genuïnament geogràfica és acompanyada de forma contemporània per manifestacions poètiques en la mateixa línia creativa, d'autors com Joan Oliver (*Pere Quart*) o Josep Carner. En consonància, el camp de les arts plàstiques —per exemple, en pintors com Joan Vila-Puig o Joaquim Mir— reflecteix aquesta

identitat. Per tot plegat, es pot dir que una determinada imatge del paisatge vallesà basada en els atributs indicats i expressada mitjançant diverses vies de manifestació artística ja està consolidada abans de la Guerra Civil.

Hi ha una innegable connexió entre els arguments paisatgístics al·ludits fins ara i els conflictes territorials esdevinguts les darreres dècades a la comarca, que també han generat la seva pròpia expressió cultural. A diferència d'altres comarques del país, al Vallès existeix una potent xarxa d'entitats que protagonitza processos reivindicatius diversos i que ha teixit el seu propi argumentari territorial, amb innegables conseqüències paisatgístiques i connexions amb les representacions del paisatge que s'acaben de revisar.

7.5. Valors en el paisatge

Els catàlegs de paisatge identifiquen diversos tipus de valors del paisatge atenent a la riquesa i diversitat de paisatges culturals de Catalunya i a la necessitat imperant d'identificar-los i de deixar-ne constància. Aquests valors es classifiquen segons una tipologia establerta prèviament per l'Observatori del Paisatge, i afloren tant a partir del treball dels equips tècnics que elaboren el catàleg com —sobretot— a través de les aportacions fetes per la ciutadania mitjançant el procés de consulta pública.

En el cas de la Plana del Vallès, els participants en la consulta van identificar un total de 151 elements (singulars, genèrics i intangibles), associats a les tipologies de valors preestablertes. En el redactat del Catàleg, i encara menys en aquesta ponència, no és possible de recollir-los a la vegada i explicar cada categoria de valors, si no és que es pretén fer una mera relació enunciativa de tots i cadascun dels 151. Per això s'opta per oferir explicacions raonades dels elements principals associats a cada categoria de valors.

a) **Valors naturals i ecològics.** Ateny principalment els espais naturals protegits com a tals, els àmbits amb major índex ICONS (Mapa d'interès de conservació dels ocells de Catalunya) i els aqüífers protegits.

b) **Valors històrics.** Es destaquen els elements reconeguts com a béns culturals d'interès nacional (BCIN). Se sistematitzen mitjançant les categories següents: restes prehistòriques, vestigis romans,

elements relacionats amb l'edat mitjana, els corresponents a l'edat moderna i els relatius a l'edat contemporània.

c) **Valors religiosos i espirituals.** Inclouen les esglésies i parròquies cristianes. Alhora, convé destacar la importància assolida per les pràctiques islàmiques en diversos barris de la unitat de paisatge, en forma de mesquites. Així mateix, no es poden perdre de vista els aplecs religiosos cristians tradicionals i les celebracions d'arrel cristiana importants avui dia en aquesta unitat i que estan relacionades amb la presència destacada de població d'origen andalús a l'àrea: la Setmana Santa de Badia del Vallès i l'aplec del «Rocío català» al Pla de Reixac (Montcada i Reixac).

d) **Valors simbòlics i identitaris.** S'esmenta l'alt valor del monestir de Sant Cugat del Vallès. Es reprenen els valors identitaris relacionats amb l'apartat dedicat a l'expressió artística del paisatge. Se subratllen determinats elements amb un alt valor simbòlic, com és el pi d'en Xandri en el cas de Sant Cugat.

e) **Valors productius.** Abasten aquells productes agrícoles d'alta qualitat que evidencien la capacitat del paisatge per proporcionar directament beneficis econòmics tangibles. S'accentua la importància que aquesta mena de productes tinguin una bona inserció en els circuits comercials de proximitat i que siguin valorats de forma distintiva pel consumidor (imatge 17).

f) **Valors estètics.** Engloben els valors topogràfics, els patrons de contrast i altres singularitats (en particular, les fonts i els arbres monumentals).

7.6. Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Com que és la unitat de paisatge més extensa del Catàleg de paisatge metropolità, permet una gran quantitat de rutes i punts per fruit-ne. Pel que fa a les rutes, convé fer-se ressò de la iniciativa de Vies Verdes del Vallès (VVV), les quals estructuraven cadascuna de les faixes paral·leles majoritàriament no urbanitzades, en bona mesura coincidents amb careners, de la plana vallesana. Les VVV es corresponen en tots els casos amb un o diversos camins de carena o de fons de vall que les estructuraven, ja que són alhora una faixa territorial i un sender concret que les recorre. Quant als punts

Imatge 17. L'agrobotiga de Gallecs, un dels establiments comercials en què s'està posant en marxa l'estratègia del contacte directe entre el productor agrari vallesà i el consumidor. Fotografia de Valerià Paül (03-06-2005).

d'observació i gaudi, es fa una distinció entre els perimetrals a la plana, d'una banda, i els punts que —des de dins de la plana— possibiliten albirar-ne determinats fragments, de l'altra.

7.7. Dinàmica actual del paisatge

A partir de les dades obtingudes mitjançant l'explotació SIG de la cartografia temàtica del *Mapa d'usos del sòl de Catalunya* per a 1987 i 2002, es comprova l'evolució del paisatge en aquesta unitat de forma molt clarivident (taula 3). L'extensió de la taca urbana entesa en un sentit ampli és el principal motor de canvi en el paisatge i ha estat radical en aquest període: en quinze anys la transformació del paisatge ha estat enorme i és molt probable que del 2002 ençà hagi estat molt intensa i que les dinàmiques observades en els quinze anys anteriors s'hagin accentuat, si no accelerat.

Taula 3. Evolució dels components del paisatge de la Plana del Vallès en el període 1987-2002

	1987 (%)	2002 (%)
Cultural urbana (Cu)	23,22	36,15
Cultural agrícola (Ca)	47,74	36,29
Biòtic (B)	26,76	21,74
Abiòtic (A)	2,28	5,82

Font: elaboració de l'equip redactor a partir de les dades de la cartografia del Departament de Medi Ambient i Habitatge.

7.8. Impactes i riscos

Es defineixen i s'expliquen com a impactes els ítems següents: la urbanització general del territori; la construcció de noves infraestructures; els abocaments de runes i presència d'entorns molt degradats i marginals, sobretot en determinades perifèries urbanes; la contaminació, en especial dels rius; l'abandonament d'activitats agràries i profusió d'erms i camps abandonats; l'impacte creixent dels hortets il·legals en lleres de rius i en altres situacions, per exemple els entorns degradats descrits, i la degradació dels entorns fluvials, per descuit o abandonament.

Quant a riscos, es prenen en consideració quatre grups: el risc d'inundació, el risc d'incendi forestal, el risc d'esgotament i contaminació dels aqüífers sedimentaris i, en darrer terme, el risc de degradació paisatgística general dels espais oberts per molts dels motius assenyalats en parlar dels impactes presents en la unitat de paisatge.

7.9. Descripció de la possible evolució de la unitat de paisatge

Les perspectives d'evolució paisatgística de la Plana del Vallès indiquen que, malgrat la crisi immobiliària actual, el creixement urbanístic entès en un sentit ampli (polígons industrials, àrees residencials, infraestructures, centres comercials, etc.) seguirà i serà notable. Aquesta previsió es fonamenta sobretot en dos indicis: d'una banda, el planejament urbanístic vigent; de l'altra, les previsions en matèria de grans infraestructures.

Imatge 18. Un dels indrets més coneguts de la Plana del Vallès que es troben en una situació degradada: l'extracció d'àrids, encara en funcionament, a la plana del Castell de Sant Marçal (Cerdanyola del Vallès), situada al bell mig de la via verda Sant Llorenç-Collserola. Fotografia de Valerià Paül (21-04-2005).

A mitjà termini, la taca urbana arribarà a ser predominant a la plana vallesana, no només lleugerament per sobre del recobriment superficial dels espais agraris (com s'esdevé avui dia), sinó sobrepasant-los àmpliament. La previsió és, per tant, que els espais oberts es vagin reduint progressivament i la urbanització hi avanci. En definitiva, el paisatge identitari del Vallès, el dels espais oberts —principalment els de dominància agrària i rural—, no té unes perspectives gens falagueres.

En el marc d'aquesta possible evolució de la unitat de paisatge, convé esmentar que el component previsiblement més afectat per la urbanització serà el cultural agrari (Ca), i en molt menor mesura el biòtic (B). Aquesta previsió es fonamenta en les tendències observades els darrers anys, que amb tota probabilitat es projectaran cap

al futur. D'altra banda, atesa la legislació ambiental i la consciència ecològica existents, és previsible que les afectacions als boscos i als indrets de dominància forestal sempre es minimitzin. Mentrestant, els camps seran els indrets potencialment més afectats, sobretot en la mesura que no estan emparats per cap legislació sectorial i que el departament governamental competent en temes agraris se sol desentendre de la seva defensa i, de fet, es nega a identificar-los mitjançant un estudi adequat o a protegir-los a través d'un pla territorial, especial o una figura anàloga (Callau *et al.*, 2009).

Imatge 19. L'element urbanitzat protagonitza la Plana del Vallès i és de preveure que adquireixi més importància els propers anys, sobretot afectant espais agraris. Fotografia de l'Observatori del Paisatge (06-04-2008).

7.10. Avaluació del paisatge

Per tal d'avaluar el paisatge, es du a terme una matriu DAFO (debilitats, amenaces, oportunitats i fortaleses). En el quadre següent s'aporta un resum dels resultats.

Taula 4. Resultats de la matriu DAFO d'avaluació del paisatge

Debilitats

- La hiperfreqüentació dels espais oberts de la plana vallesana, que causa impactes puntualment molt severos.
- Els problemes greus de rendibilitat de les explotacions agràries orientades a la cerealicultura i a la ramaderia bovina de llet.
- La tendència general a la urbanització i al creixement d'infraestructures, que a grans trets es pot dir que desvirtuen el caràcter del paisatge de la unitat.
- La degradació dels àmbits periurbans i dels àmbits fluvials, ambdós amb qualitats paisatgístiques baixes o molt baixes.
- L'escassa consideració pels paisatges urbans de més valor patrimonial presos en consideració en la fitxa: els paisatges del modernisme (la Garriga o Terrassa, per exemple), el patrimoni industrial (Sabadell o Terrassa), etc.
- El creixement de la superfície ocupada per hortets de tipus marginal, en marges de riu i situacions periurbanes en general.

Fortaleses

- Un grau d'implicació social amb el paisatge molt alt i una consciència col·lectiva pels temes ambientals i paisatgístics molt notable.
- L'existència d'una imatge del paisatge molt ben establerta i socialment assumida, basada en la ruralitat, la morfologia ondulada del terreny, el mosaic agroforestal, etc., que és una imatge molt potent que dota d'identitat la unitat de paisatge.
- La presència de determinats productes agraris individualitzats del regadiu (mongeta del ganxet) o del cereal que cerquen el valor afegit (a través del pa de Gallecs o de Sant Julià), que constitueixen un factor per impulsar el manteniment del paisatge agrari de la unitat.
- La presència de determinades iniciatives dels darrers anys de gestió d'espais agraris (Sabadell, Gallecs, etc.), d'incentiu a la producció i al comerç de proximitat (circuitos curts), o de creació de cooperatives de consum.
- La presència d'àmbits, tant agroforestals com urbans, amb una qualitat paisatgística alta o molt alta (és el cas, per subratllar-ne alguns, de Gallecs, dels espais agraris de les Franqueses del Vallès o el conjunt de les esglésies romàniques de Sant Pere de Terrassa).

Amenaces

- La planificació territorial sectorial i parcial, així com bona part del planejament urbanístic.
- L'escàs interès polític, tècnic, acadèmic i administratiu per la defensa dels espais agraris, que són els àmbits clau en termes de paisatge de la plana vallesana.
- La tendència a la creació de nous parcs urbans o de zones humides que impliquen anorrear camps.

Oportunitats

- L'actual crisi del sector immobiliari.
- Les iniciatives del Parc Agrari del Vallès (PAV) i de les Vies Verdes al Vallès (VVV), que poden representar un canvi substantiu en l'ordenació territorial de la plana vallesana i, de retruc, en el futur del paisatge de la unitat.
- El turisme de proximitat associat a paisatges rurals de qualitat propers a les ciutats i a la gastronomia de mercats/producció de proximitat, per exemple de productes distintius (mongetes de ganxet, etc.).
- Les enormes possibilitats del lleure de proximitat i de l'ús social del paisatge.

- La previsible millora progressiva de la qualitat de les aigües de la conca del Besòs, de la contaminació atmosfèrica i de la sobreexplotació i de la contaminació dels aqüífers.
- Un canvi —possible, però difícilment probable— en la política territorial agrària a Catalunya que impliqués la defensa de l'espai agrari i el seu desenvolupament, en especial en entorns periurbans.

Font: elaboració de l'equip redactor.

7.11. Objectius de qualitat paisatgística

Els objectius de qualitat paisatgística són la declaració de les preferències paisatgístiques d'una societat, després de conèixer-ne l'estat, els valors i els riscos. Els objectius de qualitat paisatgística responen a la pregunta, tan senzilla i complexa alhora, de «Quin paisatge volem?», després de recollir l'opinió dels ciutadans i dels principals agents socials i econòmics presents a cada territori.

Els objectius de qualitat paisatgística no reflecteixen només el parer tècnic de l'equip redactor sinó també, i sobretot, la voluntat expressada pels participants en el procés de consulta pública (en els apartats que l'enquesta deixava per anotar objectius de qualitat paisatgística, mesures i propostes d'actuació, així com propostes específiques d'objectius prioritaris o d'actuacions necessàries per a la millora del paisatge).

En el cas de la Plana del Vallès, s'han establert els següents cinc grans objectius de qualitat del paisatge:

a) Una unitat de paisatge que sigui capaç de mantenir, desenvolupar i donar futur al paisatge identitari de la plana vallesana: obert, rural, agroforestal, de morfologia ondulada, etc.

b) Unes activitats agràries rendibles que ajudin a conservar el caràcter i la identitat del paisatge vallesà a través de la generació de rendes econòmiques i del manteniment de les explotacions agràries i de la pagesia. En aquest punt, destaca la proposta central de la fitxa de paisatge, consistent en la creació i implantació efectiva d'un parc agrari del Vallès, a la qual el 84% dels participants en la consulta pública van donar suport (Observatori del Paisatge, 2009: 131). El consens sobre aquesta proposta amb innegables efectes

paisatgístics és molt alt i l'administració no pot obviar l'alt suport popular que la sustenta.

c) Uns rius i àmbits fluvials de la conca del Besòs amb una qualitat paisatgística alta.

d) Uns paisatges de l'entorn de les ciutats —*rodals* en terminologia típica vallesana— mantinguts, vius i amb una qualitat alta o molt alta, relacionats amb les ciutats que els originen.

e) Uns referents paisatgístics emblemàtics de la plana del Vallès que mantinguin la seva significació i la seva entitat.

D'aquests cinc grans objectius de qualitat paisatgística, en deriven trenta mesures i accions específiques de política de paisatge que, un cop el Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona hagi passat el procés de tramitació pertinent (vegeu l'apartat 3), es podran consultar íntegrament al web de l'Observatori del Paisatge.

8. A tall de conclusions

Es pot afirmar que Catalunya es troba entre les nacions europees més innovadores i capdavanteres en la planificació i l'ordenació del paisatge (Nogué *et al.*, 2009). Des de l'adhesió del Parlament de Catalunya al Conveni europeu del paisatge, el mes de desembre de 2000, el nostre país ha promulgat una llei de paisatge, ha aprovat un decret de desenvolupament i ha creat l'Observatori del Paisatge, un organisme que entre els anys 2005 i 2009 ha impulsat i coordinat la redacció de set catàlegs de paisatge, entre altres iniciatives. En aquest sentit, l'Observatori del Paisatge pretén afavorir una cultura del diàleg intergovernamental que superi l'excessiva fragmentació de les estructures de l'administració pública, tan perjudicial per a la visió integrada del paisatge que emana de la Llei.

En aquests moments la principal eina a disposició de l'Observatori per introduir el paisatge en el planejament territorial i urbanístic són els catàlegs de paisatge. Ara bé, no es pot perdre de vista que els catàlegs, tot i que elaborats per l'Observatori, són aprovats de forma definitiva i després gestionats pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya.

El Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona no pretén dibuixar el futur paisatge d'aquesta regió. Es proposa, en canvi, fer una anàlisi i un diagnòstic general del paisatge d'aquest àmbit territorial i, alhora, definir uns objectius, uns criteris i unes accions concretes que, un cop transformats en directrius del paisatge, haurien de contribuir de forma efectiva a la implantació d'una política de paisatge que influencii els plans de caràcter urbanístic o territorial que se segueixin tramitant i aprovant. La política de paisatge ha de servir per millorar la qualitat dels paisatges i, en definitiva, la qualitat de vida de la ciutadania.

Des del punt de vista legal, els catàlegs situen el paisatge, per primera vegada, en el vèrtex de la planificació a Catalunya. Tot i això, és molt necessari precisar millor encara els instruments que permetin traspasar aquestes directrius del paisatge de l'escala territorial a la municipal, de manera que s'introdueixi el paisatge en la normativa d'urbanisme i edificació i en els instruments de planejament urbanístic. En efecte, en el nivell municipal es podrien abordar moltes d'aquelles dinàmiques urbanístiques que degraden i empobreixen la qualitat de bona part dels nostres paisatges quotidians.

Al Vallès en particular, el Catàleg de paisatge ha possibilitat d'identificar nou unitats de paisatge que són les eines a través de les quals es definiran una sèrie d'objectius de qualitat del paisatge. Tot i que, com s'ha vist, la conformació del mapa d'unitats no ha estat exempta de polèmica, el resultat final és prou satisfactori i permet tenir una base de partida raonable per implantar una política del paisatge individualitzada. Ens hem detingut en la fitxa de la Plana del Vallès, com a exemple, per mostrar la feina que s'ha desenvolupat en el marc del Catàleg i quina és la plasmació pràctica, en termes d'objectius de qualitat paisatgística, dels desenvolupaments duts a terme. És aviat per saber-ho, però confiem que algunes determinacions molt contundents del Catàleg, com ara la necessitat de protegir i desenvolupar els espais agraris vallesans —fonamentals en termes paisatgístics, com s'ha vist tant en un sentit material com en un d'immaterial—, permetin revertir les tendències observades i, en definitiva, fer que el paisatge respongui finalment als desitjos i a les aspiracions de la ciutadania.

Ens sumem, en darrer terme, al professor Joan Tort quan proposava que «[c]aldria recuperar la validesa del concepte de *paisatge vallesà*,

en el marc de la revaloració actual de la idea de *paisatge* (i tant per l'aplicabilitat d'aquesta noció en el pla pedagògic com en el pla relatiu a l'urbanisme i a la qualitat de vida).» (Tort, 2005: 207).

Valerià Paül i Carril

*Equip redactor del
Catàleg de paisatge de la RMB (UPC/CCRS)
Departamento de Xeografia (USC)*

Pere Sala i Martí

Coordinador tècnic de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

Referències

BURGUEÑO, J. (2003a): *Història de la divisió comarcal*. Barcelona: Rafael Dalmau.

BURGUEÑO, J. (2003b): «Les altres comarques. Sortida d'estudi al Moianès», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 55: 257-262.

CALLAU, S. et al. (ed.) (2009): *La futura llei d'espais agraris de Catalunya*. Girona: Documenta Universitaria / Fundació Agroteritori.

CORTINA, A., i GORDI, J. (dir.) (2006): *Les vies verdes al Vallès*. Girona: Documenta Universitària.

GALOBART, L. (1982): *El paisatge del Vallès*. Santa Eulàlia de Ronçana: I.G. Santa Eulàlia.

MIRALLES, F.; ARGULLOL, R., i HERNÁNDEZ, N. (2009): *Joaquim Mir. Antològica 1873-1940*. Barcelona: Fundació «la Caixa».

NOGUÉ, J., i SALA, P. (2006): *Prototipus de catàleg de paisatge. Bases conceptuals, metodològiques i procedimentals per elaborar els catàlegs de paisatge de Catalunya*. Olot / Barcelona: Observatori del Paisatge.

NOGUÉ, J.; PUIGBERT, L., i BRETCHA, G. (ed.) (2009): *Ordenació i gestió del paisatge a Europa*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya.

OBSERVATORI DEL PAISATGE (dir. i coord.) (2009): *Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona. Participació ciutadana via internet*. Document de síntesi. Olot / Barcelona: Observatori del Paisatge.

PAÜL, V. (2006): *L'ordenació dels espais agraris metropolitans. Plans, gestió i conflictes territorials a la regió de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral inèdita]

PAÜL, V. (2008): «Al voltant de la identitat del paisatge vallesà», : *Ponències. Anuari del Centre d'Estudis de Granollers 2007*. Granollers: Associació Cultural de Granollers. pàg. 79-121.

PAÜL, V.; TORT, J., i MOLLEVÍ, G. (2006): «Propuesta de unidades de paisaje agrario de la Región Metropolitana de Barcelona», *Polígonos. Revista de Geografía*, 16: 55-86.

RUBIÓ TUDURÍ, N., i RUBIÓ TUDURÍ, S. (1932): *El pla de distribució en zones del territori català (Regional Planning)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

SABATÉ, J., i VERA, J. R. (2008): «Aspectos varios de la implementación de la Convención Europea de Paisaje en el Plan Territorial Especial de Ordenación de Paisaje de Tenerife», *Cuadernos Geográficos*, 43: 51-67.

SERRACANT, M., i OFICINA TÈCNICA DE L'ASSOCIACIÓ PER LA DEFENSA I L'ESTUDI DE LA NATURA [ADENC] (coord.) (2008): *El Vallès que volem. Anàlisi de l'articulació del sistema d'espais naturals com a fonament d'un nou model territorial*. Sabadell: Associació per la Defensa i l'Estudi de la Natura.

TORT, J. (2004): *Pau Vila. L'esperit de la terra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

TORT, J. (2005): «Interrogants sobre el Vallès», *Notes. Centre d'Estudis Molletans*, 20: 187-209.

ZAMORA, F. (1785-1789): *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. [Manuscrit inèdit. Edició: BOIXAREU, R. (ed.) (1973): «*Diario de los viajes hechos en Cataluña*» de Francisco de Zamora seguit de la resposta del corregiment de Barcelona al seu qüestionari feta per Josep Albert Navarro-Mas i Marquet. Barcelona: Curial]